

پوهنتون سلام
پوهنځی شرعیات و قانون
پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان
وزارت تحصیلات عالی
معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره فصّلت

(رساله ماستری)

محصله: رویدا "احدپور"

استاد رهنما: دکتور عبدالباری "حمیدی"

سال: ۱۴۰۱ هـ. ش - ۱۴۴۳ هـ. ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

پروگرام ماستری تفسیر و حدیث

امارت اسلامی افغانستان

وزارت تحصیلات عالی

معینیت امور علمی

تفسیر موضوعی سوره فصلت

(رسالة ماستری)

محصله: رویدا "احدیور"

استاد رهنما: دکتور عبدالباری "حمیدی"

سال: 1401 هـ. ش - 1443 هـ. ق

پوهنتون سلام

پوهنځی شرعیات و قانون

دپارتمنت تفسیر و حدیث

بورد ماستری

تصدیق نامه

محترمه رویدا بنت عبدالله ID: SH-MST-99-768 نمبر SH-MST-99-768 محصل دور ششم تفسیر و حدیث که رساله ماستری خویش را زیر عنوان: تفسیر موضوعی سوره فصلت به روز پنجشنبه تاریخ ۱۳۰۱/۹/۲۴ هـ ش موفقانه دفاع نمود، و به اساس بررسی هیات تحکیم مستحق ۹۰ (نمره به عدد) نور ۱۹۰۱ (نمره به حروف) گردید. موفقیت شان را از الله متعال خواهانیم.

اعضای هیات تحکیم:

ردیف	نام استاد	عضویت	امضاء
۱	دکتور نصر من الله مجاهد	عضو هیات	
۲	دکتور رحمت الله زاهد	عضو هیات	
۳	دکتور عبدالهاری حمیدی	استاد رهنما و رئیس جلسه دفاع	

معاون علمی

آمر بورد ماستری

خلاصه بحث

موضوعات اساسی این سوره: (توحید با ارائه دلایل عظمت قرآن و دلایل حقانیت آن، اثبات معاد و تفصیل مناظر آخرت) است و همچنان این سوره مانند دیگر سوره های مکی برای اصلاح عقاید هستند، چنان که در آن عقاید توحید، رسالت و آخرت با آیات مختلف مدلل شده اند به ویژه دلایل اثبات آخرت و شبهات منکرین با تفصیل بیشتر بیان شده است که تقریباً تمام مقاطع این سوره در اطراف همین محور می چرخد.

موضوع تحقیق همانا تفسیر موضوعی سوره مبارکه حم السجده و یا سوره فصلت است و این موضوع از لحاظ اینکه با قرآن کریم ارتباط و پیوند دارد، و اینکه یک سوره از سوره های قرآنی را به شیوه تفسیر موضوعی مورد بررسی قرار میدهد، از اهمیت والای برخوردار است.

روشی را که در تحقیق این موضوع اختیار نموده ام همان روش تفسیر موضوعی است که بعد از مشخص نمودن موضوع محوری سوره، تمام آیات این سوره را به مقاطع مختلف تقسیم نموده، سپس هر مقطع را بعد از ترجمه و توضیح کلمات آن به موضوعات مختلف تقسیم نموده ام.

این سوره را به طور مختصر به ده مقطع: بیان عظمت قرآن کریم، دلایل توحید، تهدید اعراض کنندگان از قرآن، کیفیت عقوبت کافران در آخرت، موقف کافران در برابر قرآن، ترغیب بسوی دعوت، بیان عظمت و اوصاف عالی قرآن، حقانیت قیامت و تخصیص علم آن به الله و برائت مشرکان از معبودان شان، شرح احوال انسان به هنگام سختی و آسوده حالی و دلایل آیات انفسی و آفاقی بر حقانیت قرآن می باشد تقسیم شده است.

آنچه را که به عنوان یافته های مهم تذکر داد این است که این سوره از سوره های مکی شمرده شده و مطابق با ترتیب مصحف بعد از سوره حم المؤمن و قبل از سوره الشوری نازل شده است.

هم چنان یافته مهم دیگر این است که این سوره همانند اکثر سوره های قرآن کریم با بیشتر از یک نام شناخته شده که یک نامش فصلت و دیگرش حم سجده می باشد که سبب این نامگذاری ها در خلال تحقیق نام سوره ذکر خواهد گردید.

واژه های کلیدی: سوره فصلت، تفسیر موضوعی، حم السجده

مقدمه	Error! Bookmark not defined.
اسباب اختیار موضوع	Error! Bookmark not defined.
اهداف تحقیق	Error! Bookmark not defined.
پیشینه و ضرورت تحقیق:	Error! Bookmark not defined.
سوالات تحقیق	Error! Bookmark not defined.
الف: سوالات اصلی تحقیق	Error! Bookmark not defined.
ب: سوالات فرعی تحقیق	Error! Bookmark not defined.
روش تحقیق	Error! Bookmark not defined.
خطهٔ بحث	Error! Bookmark not defined.
تمهید	Error! Bookmark not defined.
موضوعات کلی و مفاهیم		
موضوع اول: تعریف تفسیر موضوعی قرآن کریم	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: تعریف تفسیر در لغت و اصطلاح	Error! Bookmark not defined.
الف: تعریف لغوی تفسیر:	Error! Bookmark not defined.
ب: تعریف اصطلاحی تفسیر:	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: تعریف تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
الف: تعریف لغوی موضوعی:	Error! Bookmark not defined.
ب: تعریف اصطلاحی تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: اهمیت تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
فرع چهارم: نشأت تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
موضوع دوم: ویژه گی های تفسیر موضوعی	Error! Bookmark not defined.
موضوع سوم: معرفی سوره مبارکه فُصَّلَت	Error! Bookmark not defined.
فرع اول: نام های سوره و سبب نام گذاری آن	Error! Bookmark not defined.
فرع دوم: سبب نزول سوره فصلت	Error! Bookmark not defined.
فرع سوم: ترتیب سوره و تعداد آیات آن	Error! Bookmark not defined.
فرع چهارم: مقصد اساسی و محوری سوره مبارکه فُصَّلَت	Error! Bookmark not defined.
موضوع چهارم: تعریف سوره	Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined.: مناسبت های سوره:
Error! Bookmark not defined.: مناسبت سوره مبارکه فصلت به سوره غافر
Error! Bookmark not defined.: مناسبت سوره فصلت با سوره شوری
Error! Bookmark not defined.: مناسبت اول سوره فصلت به آخر آن

مقاطع سوره مبارکه فصلت

مقطع اول

بیان عظمت قرآن کریم، موقف مشرکان در برابر آن و بیان بشر بودن پیامبر - -صلی الله علیه وسلم-

(۱-۱)

Error! Bookmark not defined.: موضوع اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره
Error! Bookmark not defined.: موضوع دوم: ترجمه، تفسیر نکات مهم آیات این مقطع
Error! Bookmark not defined.: فرع اول: ترجمه آیات
Error! Bookmark not defined.: فرع دوم: معنی کلمات:
Error! Bookmark not defined.: فرع سوم: تفسیر اجمالی:
Error! Bookmark not defined.: نکات مهم:
Error! Bookmark not defined.: موضوع سوم: احکام، اندرزها و ارشادات آیات این مقطع:

مقطع دوم

بیان دلایل توحید (آیات: ۹-۱۲)

Error! Bookmark not defined.: موضوع اول: بیان مناسبات:
Error! Bookmark not defined.: فرع اول: مناسبت مقطع دوم با محور اصلی سوره:
Error! Bookmark not defined.: فرع دوم: مناسبت این مقطع با مقطع اول:
Error! Bookmark not defined.: موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و نکات مهم آیات این مقطع
Error! Bookmark not defined.: فرع اول: ترجمه آیات
Error! Bookmark not defined.: فرع دوم: معنی کلمات
Error! Bookmark not defined.: فرع سوم: تفسیر اجمالی
Error! Bookmark not defined.: فرع چهارم: نکات مهم
Error! Bookmark not defined.: موضوع سوم: احکام، اندرزها و ارشادات آیات این مقطع

مقطع سوم

تهدید اعراض کنندگان از قرآن به عذاب همانند عذاب عاد و ثمود (آیات: ۱۳-۱۸)

Error! Bookmark not defined.: موضوع اول: بیان مناسبت

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره

Error! Bookmark not defined. فرغ دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی.

Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و نکات مهم آیات این مقطع

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: ترجمه آیات:

Error! Bookmark not defined. فرغ دوم: معنی کلمات:

Error! Bookmark not defined. فرغ سوم: تفسیر اجمالی:

Error! Bookmark not defined. فرغ چهارم: نکات مهم:

Error! Bookmark not defined. الف: داستان قوم عاد

Error! Bookmark not defined. ب: داستان قوم ثمود

Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع چهارم

کیفیت عقوبت کافران در آخرت (۱۹ - ۲۵)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: مناسبات

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره

Error! Bookmark not defined. فرغ دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی

Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و سبب نزول آیات این مقطع

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: ترجمه آیات:

Error! Bookmark not defined. فرغ دوم: معنی کلمات

Error! Bookmark not defined. فرغ سوم: سبب نزول:

Error! Bookmark not defined. فرغ چهارم: تفسیر اجمالی:

Error! Bookmark not defined. فرغ پنجم: نکات مهم:

Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرزها و ارشادات آیات این مقطع

مقطع پنجم

موقف کافران در برابر قرآن و وعید برای ایشان و بشارت عظیم برای مومنان (۲۶ - ۳۲)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: بیان مناسبت

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سور:

Error! Bookmark not defined. فرغ دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی

Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و سبب نزول آیات این مقطع

Error! Bookmark not defined. فرغ اول: ترجمه آیات

Error! Bookmark not defined. فرع دوم: معنی کلمات
Error! Bookmark not defined. فرع سوم: سبب نزول آیه « ۳۰ »
Error! Bookmark not defined. فرع چهارم: تفسیر اجمالی
Error! Bookmark not defined. فرع پنجم: نکات مهم
Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع ششم

محتویات این مقطع با در نظر داشت موضوعات ذیل مورد بحث قرار می گیرد

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: مناسبات:
Error! Bookmark not defined. فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره:
Error! Bookmark not defined. فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی
Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و سبب نزول آیات این مقطع
Error! Bookmark not defined. فرع اول: ترجمه آیات
Error! Bookmark not defined. فرع دوم: معنی کلمات
Error! Bookmark not defined. فرع سوم: سبب نزول آیات « ۳۳-۳۴ »
Error! Bookmark not defined. فرع چهارم: تفسیر اجمالی:
Error! Bookmark not defined. فرع پنجم: نکات مهم:
Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع هفتم

بیان عظمت و اوصاف عالی قرآن و تهدید برای منحرفین از آیات الهی همراه با تسلی برای پیغمبر-
صلی الله علیه وسلم- (۴۰-۴۶)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: بیان مناسبت
Error! Bookmark not defined. فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره
Error! Bookmark not defined. فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی
Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و سبب نزول آیات این مقطع
Error! Bookmark not defined. فرع اول: ترجمه آیات
Error! Bookmark not defined. فرع دوم: معنی کلمات
Error! Bookmark not defined. فرع سوم: ۱- سبب نزول آیه « ۴۰ »
Error! Bookmark not defined. ۲- سبب نزول آیه « ۴۴ »
Error! Bookmark not defined. فرع چهارم: تفسیر اجمالی 3

Error! Bookmark not defined. فرع پنجم: نکات مهم

Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع هشتم

حقانیت قیامت و تخصیص علم آن به الله و برائت مشرکان از معبودان شان(47-48)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: بیان مناسبت

Error! Bookmark not defined. فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره

Error! Bookmark not defined. فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی

Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و نکات مهم آیات این مقطع

Error! Bookmark not defined. فرع اول: ترجمه آیات

Error! Bookmark not defined. فرع دوم: معنی کلمات

Error! Bookmark not defined. فرع سوم: تفسیر اجمالی:

Error! Bookmark not defined. فرع چهارم: نکات مهم:

Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع نهم

شرح احوال انسان به هنگام سختی و آسوده حالی(۴۹-۵۱)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: مناسبت آیات:

Error! Bookmark not defined. فرع اول: مناسبت این مقطع با محور سوره

Error! Bookmark not defined. فرع دوم: مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی

Error! Bookmark not defined. موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و نکات مهم آیات این مقطع

Error! Bookmark not defined. فرع اول: ترجمه آیات

Error! Bookmark not defined. فرع دوم: معنی کلمات

Error! Bookmark not defined. فرع سوم: سبب نزول

Error! Bookmark not defined. فرع چهارم: تفسیر اجمالی

Error! Bookmark not defined. فرع پنجم: نکات مهم: انسان و طبیعت آن

Error! Bookmark not defined. موضوع سوم: احکام، اندرز و ارشادات آیات این مقطع

مقطع دهم

بیان دلالت آیات نفسی و آفاقی بر حقانیت قرآن(۵۲-۵۴)

Error! Bookmark not defined. موضوع اول: مناسبات

Error! Bookmark not defined. فرع اول: مناسبت آیات این مقطع با محور سوره

Error! Bookmark not defined.مناسبت آیات این مقطع با مقطع قبلی
Error! Bookmark not defined.موضوع دوم: ترجمه، تفسیر و نکات مهم آیات این مقطع
Error! Bookmark not defined.فرع اول: ترجمه آیات
Error! Bookmark not defined.فرع دوم: معنی کلمات
Error! Bookmark not defined.فرع سوم: تفسیر اجمالی
Error! Bookmark not defined.فرع چهارم: نکات مهم این مقطع:

خاتمه و نتیجه گیری

12.....الف: نتیجه گیری
14.....ب: پیشنهادات
Error! Bookmark not defined.ج: فهارس
Error! Bookmark not defined.الف: فهرست آیات
Error! Bookmark not defined.ب: فهرست احادیث
Error! Bookmark not defined.فهرست أعلام
15.....منابع مأخذ

خاتمه و نتیجه گیری

این بخش شامل نتیجه گیری، پیشنهادات و فهارس می باشد:

الف: نتیجه گیری

از آنچه در مورد تفسیر موضوعی سوره فصلت طی ده مقطع نگاشته شد چنین نتیجه گیری می شود:

1. سوره فصلت از لحاظ تقسیم موضوعی به ده مقطع یا بخش تقسیم شده است که در مجموع تمام این مقاطع روی یک موضوع محوری همانا اثبات اصول عقیده است تمرکز دارد.
2. موضوع اساسی سوره فصلت اثبات اصول عقیده و به خصوص اثبات حقانیت و عظمت قرآن و بیان صفات والای آن است، و به همین سبب در موارد متعددی درین سوره مشرکان را در برابر انکارشان از پذیرفتن قرآن نکوهش و تقبیح نموده ایشان را به عذاب دنیوی و اخروی تهدید نموده است.
3. الله متعال به توحید الوهیت و ربوبیت را بیان نموده در پی (پاره از) نشانگرهای وجود خود را آورده است، که فرایند آفرینش و برنامه ریزی آسمان ها و زمین در مدت کم است، درین مقطع درباره امر به وحی و رسالت به بحث پرداخته و حقیقت پیامبر-صلی الله علیه وسلم- را بیان کرده که عبارت است از انسانی که خدا مخصوصاً بر او وحی نازل کرده و او را به پیامبری مکرم داشته است و در بین سایر مخلوقات خود او را به عنوان دعوتگر به سوی خدا و رهنمای دین راست و درستش برگزیده است.
4. الله متعال مشرکان را در برابر انکارشان از پذیرفتن قرآن، نکوهش و تقبیح نموده ایشان را به عذاب دنیوی و اخروی، در اینجا عذاب، نابودی و عقوبتی را یادآور شده است که به طور عموم دامنگیر کافران شده تا آنها را از ارتکاب نافرمانی و ناسپاسی نعمت های خدا باز دارد و موجب پند و اندرز کامل شده از عذاب سختی به سان عذابی که پیش از ایشان دامنگیر عاد و ثمود شد، دستور داده و در ضمن آن علت عذاب فرود آمده بر هر قبیله را به تنهایی بیان نموده است.
5. الله متعال درین سوره همانا بزرگترین وظیفه دعوت به سوی دین خود است دستور داده و روش دعوت را با ذکر دلایل توحید، صفت قرآن، عدالت، ودرستی بعث و قیامت و پیامبر-صلی الله علیه وسلم- را به خاطر رنج ها و مشقت های که از قوم خود کشیده به صبر و شکیبایی توصیه نموده است.
6. بیان حال انسان در روز آخرت که همه اعضای بدن آن علیه آن گواهی میدهد.
7. بیان علم وقوع رستاخیز که ویژه پروردگار است.

8. پایان داستان شرک، آنگاه که مردمان به یقین می دانند الله تعالی یکتا بوده و هیچ شریکی ندارد، عدم نفع رسانی بتان و همتایان که ساخته بودند، با خاک یکسان می گردد.
9. شرح احوال انسان در تمام اوقات بیان نموده، اگر به مال و مقامی رسید تکبر می ورزد، و اگر به سختی و بیماری مبتلا شد نومید می گردد.
10. الله متعال دلایل آفاقی و دلایل انفسی را به طور واضح بیان نموده است.

ب: پیشنهادات

درین رساله سورهٔ فصلت به شکل موضوعی تفسیر گردیده و من مناسب می دانم که به طور مختصر پیشنهادات ذیل را خدمت رهبری دانشگاه سلام ارائه نمایم:

1. محصلین دورهٔ ماستری بخش تفسیر و حدیث بخاطر نوشتن پایان نامهٔ خویش یک سوره از سوره های قرآن کریم را انتخاب نموده تا همه سوره های قرآن کریم به زبان ملی کشور تفسیر موضوعی شود که تا حال به این زبان تفسیر موضوعی سوره های قرآن کریم صورت نگرفته است.
2. ارتقاء کتابخانهٔ این دانشگاه به کتابخانهٔ مجهز و معیاری به سطح کشور.
3. و از مقامات محترم دانشگاه سلام میخوایم که تا فرصت های بیشتر تحصیلی را به کشور مساعد نمایند.

مصادر مأخذ

1. القرآن كريم
2. ابن فارس، أبو الحسن أحمد بن فارس بن زكريا، معجم مقاييس اللغة، دار إحياء التراث العربي- بيروت ٢٠٠١م.
3. ابن منظور، محمد بن مكرم (٧٣٥هـ ق) لسان العرب، (ماده فسر)، طبع: اول، ١٤٠٨هـ ق، دار صادر، بيروت.
4. ابن دريد، محمد بن حسين، جمهرة اللغة، بيروت، دار العلم للملايين، چاپ: اول.
5. ابو بكر، محمد بن إسحاق بن يسار بن خيار، علامه، محدث وحافظ إخباري، السيرة النبوية، توفي سنة (١٥١ هـ).
6. ابوحيان، محمد بن يوسف، البحر المحيط في التفسير، تحقيق: صدقي محمد جميل، طبع: اول، ١٤٢٠هـ ق دار الفكر بيروت-لبنان.
7. الباز، انور، تفسير تربيتي قرآن كريم، مترجم: على آقا صالحى، ناشر: نشر احسان ١٣٩١هـ ش.
8. البقاعي، امام برهان الدين أبو الحسن إبراهيم بن عمر، نظم الدرر في تناسب الآيات والسور، ناشر: دارالكتب العلمية - بيروت، طبع: ٢٠٠٣م- ١٤٢٤هـ.
9. التفسير الوسيط للقرآن الكريم، مجموعة من العلماء بإشراف مجمع البحوث الإسلامية بالأزهر، ناشر: الهيئة العامة لشئون المطابع الأميرية، طبع: اول، (١٣٩٣ هـ = ١٩٧٣ م) - (١٤١٤ هـ = ١٩٩٣ م) الجزايري، جابر بن موسى بن عبد القادر بن جابر أبو بكر الكتاب، أيسر التفاسير، ناشر: مكتبة العلوم والحكم، المدينة المنورة، المملكة العربية السعودية، طبع: پنجم، ١٤٢٤هـ - ٢٠٠٣م.
11. الخازن، علاء الدين على بن محمد بن إبراهيم بن عمر الشيخى أبو الحسن، معروف به خازن المتوفى: ٧٤١هـ، لباب التأويل في معنى التنزيل، المحقق: تصحيح محمد على شاهين، الناشر: دارالكتب العلمية - بيروت، طبع: اول ١٤١٥هـ.
12. الدغامين، أستاذ.دكتور. زياد، التفسير الموضوعي و منهجية البحث فيه، ١٤٠٨م، دار عمار- اردن.
13. الذهبي، الدكتور محمد سيد حسين متوفى: ١٣٩٨هـ، التفسير والمفسرون، ناشر: مكتبة وهبة، القاهرة.
14. الذهبي، شمس الدين أبو عبد الله محمد بن أحمد بن عثمان بن قايماز، سير أعلام النبلاء (متوفى: ٧٤٨هـ)، ناشر: دار الحديث- القاهرة، طبعة: ١٤٢٧هـ- ٢٠٠٦م.

15. رستمى، أبو زكريا عبدالسلام، مترجم: صادقه بنت سيد عبدالاحد، تفسير احسن الكلام، ناشر: دارالتفسير جامعه عربيه سيفن چوك كوهات رود پشاور، ۱۴۳۰هـ - ۲۰۰۹م.
16. الزركلى، خيرالدين بن محمود بن على بن فارس دمشقى ۱۳۹۶هـ، الأعلام، ناشر: دارالعلم للملايين، طبع: ۲۰۰۲م.
17. العلاف، اديب، البيان فى علوم القرآن، دمشق، مكتبة الفارابى، چاپ: اول، ۱۴۲۲هـ ق.
18. الطويل، أحمد بن أحمد بن محمد عبدالله، محتويات سور القرآن الكريم، ناشر: مدار الوطن، طبع: اول ۱۴۳۴هـ - ۲۰۱۳م.
19. العراقي، أبو الفضل زين الدين عبد الرحيم بن الحسين بن عبد الرحمن بن أبي بكر بن إبراهيم، المغنى عن حمل الأسفار فى الأسفار، فى تخريج ما فى الإحياء من الأخبار، ناشر: دار ابن حزم، بيروت - لبنان، طبع: اول، ۱۴۲۶هـ - ۲۰۰۵م
20. القاسمى، محمد جمال الدين، محاسن التأويل، ناشر: دار الكتب العلميه - بيروت، طبع: اول ۱۴۱۸هـ.
21. القرنى، دكتور عايض بن عبدالله، تفسير ميسر، مترجمان: عبدالمجيد صميم، فضل الرحمان فقيهى، عبدالرؤف مخلص و اعضای هیات علمى دانشگاه هرات، طبع: اول ۱۳۹۶هـ ش - ۱۴۳۹هـ ق. ۳۱.
22. المحجوب، ياسين خليفه طيب، إجلاء الحقيقة فى سيرة عائشه الصديقه، ناشر: مؤسسة الدرر السنیه - عربستان سعودی - طهران، طبع: اول، ۱۴۳۲هـ - ۲۰۱۱م.
23. المصحف الكترونى جميع الحقوق، www.e-quran.com.
24. اندلسي ابوحيان، محمد بن يوسف، بن علي بن يوسف بن حيان أنيرالدين (متوفى: ۷۴۵هـ) البحر المحيط فى التفسير، تحقيق: صدقى محمد جميل، ناشر: دارالفكر بيروت-لبنان، طبع: اول، ۱۴۲۰هـ ق.
25. بخارى، أبو عبدالله محمد بن إسماعيل، صحيح البخارى ناشر: مكتبه حقانيه پشاور.
26. بدخشانى، محمد اكرام الدين، ازهر البيان فى تفسير كلام الرحمن، ناشر: مكتبه اسلاميه، ۱۳۹۷هـ ش - ۲۰۱۸م.
27. تفسير كابل.
28. جوهرى، اسماعيل بن حماد، (ت: ۳۹۳هـ) الصاحح تاج اللغة و صحاح العربية، دارالعلم للملايين - بيروت ۱۹۷۹م.

29. حجازى، محمد محمود، تفسير الواضح، ناشر: استقلال الكبرى، طبع: چهارم ۱۳۸۸ هـ - ۱۹۶۸ م. ۲۴.
30. حنبلى، عبد الحى بن أحمد بن محمد ابن العماد العكري، شذرات الذهب فى أخبار من ذهب متوفى: ۱۰۸۹ هـ، ناشر: دار ابن كثير، دمشق - بيروت، طبعة: الأولى، ۱۴۰۶ هـ - ۱۹۸۶ م.
31. خرم دل، دكتور مصطفى، تفسير نور.
32. دمشقى، أبو الفداء إسماعيل بن عمر بن كثير قرشي بصري (متوفى: ۷۷۴ هـ)، تفسير القرآن العظيم، محقق: سامي بن محمد سلامة، ناشر: دار طيبة للنشر وتوزيع، طبع: دوم ۱۴۲۰ هـ - ۱۹۹۹ م.
33. ديوبندى، محمد شفيع عثمانى، مترجم: محمد يوسف حسين پور، معارف القرآن، ناشر: شيخ الإسلام احمد جام، طبع: چهارم ۱۳۸۸ هـ ش.
34. راضى، د. ياسر بن اسماعيل، البطاقات، طبع: اول، مدينه منوره، ۱۴۴۱ هـ - ۲۰۲۰ م.
35. راغب اصفهانى، حسين بن محمد، المفردات فى الغريب القرآن، بيروت - دار القلم، چاپ: اول.
36. زحيلى، دكتور وهبة، تفسير منير در عقيدہ و احكام و برنامه زندگى، مترجم: سيد جمال الدين هروى، ناشر: شيخ الإسلام احمد جام ۱۳۷۷، طبع: اول ۱۳۹۵.
37. زرقانى، محمد عبدالعظيم، مناهل العرفان، ناشر: دار الفكر - بيروت طبع اولى ۱۹۹۶.
38. زركشى، بدر الدين مُحَمَّد بن عَبْدِ اللَّهِ بن بهادر متوفى: ۷۹۴ هـ، البرهان فى علوم القرآن، محقق: محمد أبو الفضل إبراهيم، ناشر: دار إحياء الكتب العربية عيسى البابى الحلبي وشركائه، طبع: اول ۱۳۷۶ هـ - ۱۹۵۷ م.
39. زمخشري، محمود بن عمر بن محمد، ترجمه: مسعود انصارى، الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل و عيون الأقاويل فى وجوه التأويل، ناشر: دار الكتاب عربى بيروت، طبع: دوم ۱۳۹۱ هـ ش.
40. سپرى، فريدون، تفسير نور الكلام، ناشر: نشر احسان، طبع: اول ۱۳۹۸ هـ ش.
41. سعدى، علامه شيخ عبدالرحمن بن ناصر، تفسير راستين ترجمهء تيسير الكريم الرحمن، مترجم: محمد گل گمشادزهي.
42. سيوطى، جلال الدين، اسباب نزول آيات قرآن كريم، مترجم: عبدالكريم ارشد، طبع: اول ۱۳۹۴ هـ - ۱۴۳۷ هـ.
43. سيوطى، أبو الفضل جلال الدين عبدالرحمن، الإتقان فى علوم القرآن، تحقيق: مركز الدراسات القرآنيه، طبع اولى، مجمع الملك فهد، سعودى.

44. سيوطي، جلال الدين محمد بن أحمد المحلي (متوفى: ٨٦٤هـ) وجلال الدين عبد الرحمن بن أبي بكر السيوطي (متوفى: ٩١١هـ)، تفسير الجلالين، ناشر: دار الحديث - القاهرة، طبع: اول.
45. سيوطي، عبدالرحمن بن ابى بكر، جلال الدين، طبقات الحفاظ للسيوطي.
46. شاربي، سيد قطب إبراهيم حسين، متوفى: ١٣٨٥هـ، فى ظلال القرآن، ناشر: دار الشروق - بيروت - القاهرة، طبع: ١٧ - ١٤١٢ هـ.
47. صابونى، محمد على، صفوة التفاسير، مترجم: سيد محمد طاهر حسيني.
48. عبدالبارى، عبدالمجيد، الروايات التفسيرية فى فتح الباري، ناشر: وقف السلام الخيري، طبع: اول، ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٦ م.
49. عسقلانى، أحمد بن علي بن حجر أبو الفضل الشافعي: الإصابة فى تمييز الصحابة، تحقيق: علي محمد البجاوي، ناشر: دار الجيل، ناشر: بيروت ١٤١٢-١٩٩٢.
50. فيروز آبادى، مجدالدين محمد بن يعقوب، القاموس المحيط، ج ١، ص ٥٨٧، دار احياء التراث العربى - بيروت ٢٠٠٣ م.
51. محمد، دكتور سيد احمد و دكتور مصطفى محمد، المعجم الوسيط، ناشر: دار احياء التراث العربى.
52. مخلوف، حسنين محمد، مترجم: عبدالكريم ارشد، تفسير و بيان كلمات قرآن، طبع: اول ١٣٩٤ هـ ش-١٤٣٦ ق.
53. مخلص، عبدالرؤف، انوار القرآن.
54. مزينى، خالد بن سليمان، المحرر فى أسباب نزول القرآن من خلال الكتب التسعة دراسة الأسباب رواية ودراية، ناشر: دار ابن الجوزي، الدمام - عربستان سعودى، طبع: اول، (١٤٢٧ هـ - ٢٠٠٦ م).
55. مصطفى مسلم، مباحث فى التفسير الموضوعى، ناشر: دار القلم طبع: چهارم، ١٤٢٦ هـ - ٢٠٠٥ م.
56. معجم الشعراء العرب، تم جمعه من موقع الموسوعة الشعرية.
57. معجم المفسرين من مصدر الإسلام و حتى العصر الحاضر، طبع: سوم، ١٤٠٩ هـ ق بيروت - لبنان.
58. مودودى، ابو الاعلى، مترجم: مولوى عبدالغنى قنبرزهى، تفسير تفهيم القرآن، ناشر: نشر احسان، طبع: اول.
59. نيشاپورى، امام ابى حسين مسلم بن حجاج ابن مسلم قشيرى، صحيح مسلم، ناشر: دار الفكر بيروت لبنان

60. نيسابوري، أبو عبدالله حاكم محمد بن عبد الله بن محمد بن حمدويه بن نُعيم بن حُكم ضبي طهماني معروف به ابن البيع (متوفى: ٤٠٥هـ)، المستدرک علی الصحیحین للحاکم، تحقيق: مصطفى عبد القادر عطا، ناشر: دار الكتب العلمية - بيروت، طبع: اول، ١٤١١ - ١٩٩٠.

بخاطر دسترسی به متن کامل این تحقیق مراجعه شود به:
پوهنتون سلام، کتابخانه مرکزی چهار راهی گل سرخ، سرک کلوله پشته
و یا هم به ایمیل آدرس ذیل تماس گرفته شود:

salamresearchcentre@salam.edu.af